

Eduard Magnus Jakobson. Illustratsioon väljaandele
„Siioni sõnumetooja leht” III. Puugravüür. 1886.

Tiitellehel: Eduard Magnus Jakobson. Initsiaal väljaandele
„Laste Sõber”, 3. jagu. Puugravüür. 1879.

SAJAND
EESTI PUUGRAVÜÜRI
(1840.-1940. AASTAD)

KLOTSIDEL

EESTI RAHVUSRAAMATUKOGU
KOLLEKTSIOONIST

Koostanud Jüri Hain
Kujundanud Tiiu Laur
Küljendanud Margit Plink

Kunstide teabekeskus
Katre Riisalu
630 7143
Katre.Riisalu@nlib.ee

Autoriõigus - Eesti Rahvusraamatukogu, 2006
ISBN 978-9949-413-11-9

PUUGRAVÜÜR

Alustada tuleks terminoloogiast: laudpuule tehtud lõiget nimetatakse puulõikeks, otspuule uurendatud trükiklotsi puugravüüriks. Kahjuks on meil neid nimetusi kasutatud ebajärjekindlalt, sageli mõlemat kõrgrükitehnikat ühtmoodi puulõikeks nimetades. Eristus on vajalik, vastasel juhul seame end kehvemasse seisu teiste keeltega võrreldes ning puudub kohane täpsus võõrkeeltest tõlkimisel: inglise keeles on näiteks vastavad terminid *woodcut* ja *wood-engraving*, saksa keeles *Holzschnitt* ja *Holzstich*.

Puulõige on vanim kõrgrükitehnika, mille esimesi näiteid Euroopas tunneme 14.–15. sajandi vahetusest, Aasias tegeldi sellega aga kindlasti juba 9. sajandil. Puugravüür võeti laialdaselt kasutusele alles 19. sajandi algupoolest, kuid üksikuid katseid selles tehnikas tehti juba palju varem. Kuigi puulõikes on tehtud tehniliste raskustele vaatamata üllatavalt peenejoonelisi kunstitöid, annab puugravüür üldreeglina võimaluse peenemaks töötamiseks. Puugravüüri võidukäigule rajas aluse inglise meister Thomas Bewick (1753–1828), kes tegi üksikuid tähelepanuväärseid töid selles tehnikas alates 1775. aastast, kuid rahvusvaheliselt tooniandvaks kujunes 1790. aastal ilmunud koguteos neljajalgsetest pealkirjaga *General History of Quadrupeds*, mille illustatsioonid jäid peaaegu sajandiks eeskujuks puugravüüritehnikas teostatud animalistikale. Thomas Bewick oli tehniline talent, kuid ka loov kunstnik, kelle täpsust taotlevates looma- ja linnupiltides on elavust, vahel ka žanrilisi elemente ning humoorikaid üksikasju. Juba tema õpilased, keda tal oli alates vennast ja pojast üsna arvukalt, lähendasid puugravüüri teostuslaadi vasegravüürile ja rõhutasid uue tehnika sobivust reproduktiivseks tööks. Kui järgnevalt maailma vallutanud puugravüür sai raamatuillustatsiooni paremates näidetes kunstnike eripära ja loovuse kandjaks vaatamata asjaolule, et sageli teostasid selle professionaalsed ksülograafid, mitte kunstnikud ise, siis puugravüüridel põhinevates pildilehtedes ja -ajakirjades valitses reproduktiivne laad. Ajakirjad, nagu inglise *The Penny Magazine* (alates 1832. aastast), saksa *Das Pfennig-Magazin* (1833), prantsuse *L'Illustration* (1843) levisid üle riigipiiride ja neis ilmunud puugravüürid jõudsid teistesse maadesse, Eestissegi. Nii näiteks kasutati Friedrich Reinhold Kreutzwaldi teostes „Ma-ilm ja mõnda” (1848–1849) põhiliselt saksa, kuid ka inglise päritolu puugravüüre.

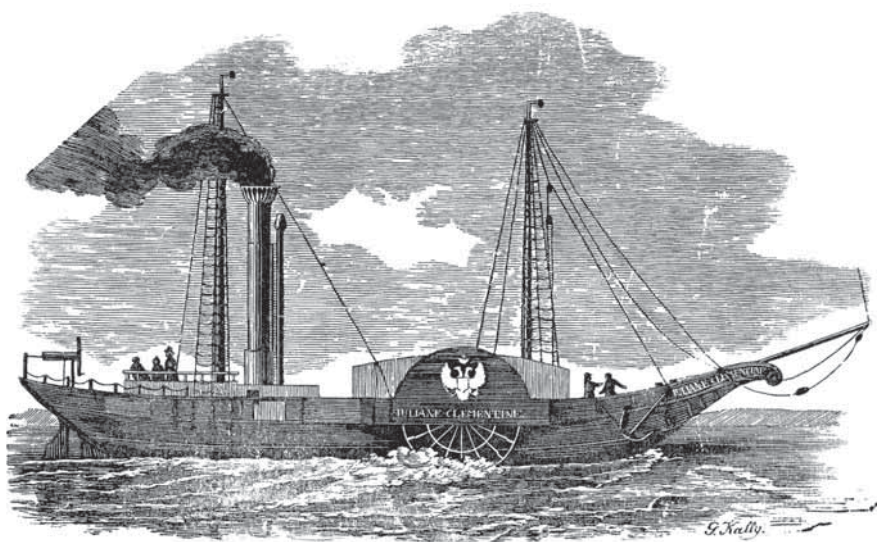
Puugravüüri esimesi näiteid võib eestikeelsetest trükistest leida alates 1834. aastast, järgmisel aastal algas puugravüüride valmistamine ka Eestis.

Käesolev näitus püüab Eesti Rahvusraamatukogu kollekttsioonis olevate puugravüüriklotside põhjal anda linnulennulise ülevaate selles tehnikas teostatud illustatsioonide kasutamisest eestikeelsetes trükistes 1840.–1940. aastal.

FRIEDRICH LUDWIG VON MAYDELL JA TEISED

Laialdaste huvidega mitmekülgne kunstnik Friedrich Ludwig von Maydell (1795–1846) alustas kunstiõpinguid Tartu Ülikooli joonistuskoolis Karl August Senffi juures 1820. aastal. Kahe aasta möödudes reisis ta Saksamaale, sealt peatselt Itaaliasse ning naases 1827. aastal Tartusse väljakujunenud kunstnikuna. Tema tegevus jagunes mitme ala vahel, mille hulka kuulub märgatava jälje jätmise vene illustratsioonikunsti, altarimaalide maalimine, skulptuurportreede loomine, Tallinna Oleviste kirikule neogooti stiilis kõikehaarava sisekujunduse (uksed, kantsel, altar jm. kuni kirikuriistadeni) kavandamine – kui tuua vaid mõned näited. Enamik tema töid on leidnud mõnes aspektis heakskiitu, kuid ühtki pole üksmeelselt šedöövrisk kuulutanud ei tema kaasaegsed ega järeltulijad põlvned. Üks Maydelli algatus osutus aga eesti rahvuskultuuri kujunemises sedavõrd teedrajavaks, et väärib püsivalt kõrget hinnangut. Nimelt asutas ta 1835. aastal Tartus ksülograafiatöökoja, esimese mitte ainult Eestis, vaid kogu toonases Vene impeeriumis. Töökoja sisseseadmiseks ning graveerijate väljaõpetamiseks kutsus ta Leipzigiist ksülograaf Albert Heinrich Schmidit, kelle käe all hakkasid graveerimise käsitööoskusi omandama noored kunstihuvilised. A. H. Schmidit tegevust Tartus jäi ilmestama kogum teostatud puugravüüre, peaaegselt loomakujutusi, mida on eesti trükistes korduvalt kasutatud. Meistri elukäigust on väga napid andmed, teada on tema lahkumine Tartust Peterburi, kuid isegi äramineku-aasta pole kindel. Tõenäoliselt tegeles ta Tartus puugravüüri neli-viis aastat.

Eesti kõige varasemaid F. L. Maydelli töökojas teostatud puugravüüre esindavad Eesti Rahvusraamatukogus neli klotsi, mis tehtud eestikeelse kalendrikirjanduse kaunistamiseks. Neist kaks on F. L. Maydelli joonistuste järgi graveerinud ksülograafiakoja vanemaid õpilasi Aleksander Otto Gern (1815–1885). Kõige varasem säilinud klots on 1843. aasta kalendris (seega 1842. aastal teostatud) illustratsioon *Eselist ja Löwwist*. Kalendrisarja, mida andis välja Liivimaa Üldkasulik ja Majanduslik Selts, nimetatakse tavaliselt „Ma-rahva Kalendriks”, kuid tegelik tiitelnimetus on tunduvalt pikem: „Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1843 Ajastaja päle, perran Issanda Jesusse Kristusse sündimist”. Maydelli-Gerni illustratsioon, ainus selles kalendris, on asetatud palgelehena tiitli vastasküljele, kuid kuulub otseselt sisu juurde ning on tegelikult üks esimesi Eestis loodud puugravüüri illustratsioone eesti kirjaniku loomingu tarvis. Nimelt on see mõeldud Friedrich Robert Faehlmanni samanimelise kirjatüki juurde, mis omakorda koosneb kahest osast: esiteks antiikvalm lõvinaha leidnud eeslist, kes ekslikult arvab, et teised loomad peaksid teda seetõttu austama, teiseks pildike külaolustikust, millega valmi lõppmoraal pidi klappima. Illustratsioon on tehtud valmi ainetel ja A. O. Gern ilmutab selle graveerimisel üsna korralikku tehnikat. Teisel A. O. Gerni säilinud gravüüriklotsil on Martin Lutheri kujutus,

Bogdan Gottlieb Friedrich Kally. Illustratsioon väljaandele „Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1844 Ajastaja päle ...”. Puugravüür. 1843.

millega vääristati sama sarja kalender 1845. aastaks. See on üks viimaseid A. O. Gerni töid Tartus, sest 1844. aastal siirdus ta Leipzigi. Tema oskused gravöörina osutusid sedavõrd heaks, et ta pääses seal tööle Eduard Kretzschmari tuntud ksülograafiakotta. A. O. Gerni vast kõige tähelepanavamaks tööks Tartus jäi F. R. Kreuzwaldi teose „Wina-katk” palgelehe graveerimine F. L. Maydelli kavandi järgi (1840).

Teine F. L. Maydelli ksülograafiatöökoja õpilane, kellelt klots säilinud, on Bogdan Gottlieb Friedrich Kally (1824–?). Erinevalt A. O. Gernist, kes oli tartlane ning isa poolt arvatavasti eestlane, sündis B. G. F. Kally Lätimaal ja isegi tema Tartu jõudmise aeg on täpsemalt teadmata. W. Neumanni baltisaksa kunstnike leksikon oletab selleks 1842. aastat, edaspidi on eelistatud viidata 1841. aastale kui võimalikule Tartusse saabumise ajale. Põhjuseks on asjaolu, et kunstnik esines puugravüüridega Riia kunstinäitusel juba 1842. aastal, mis oleks ebatõenäoline, kui ta oleks alles samal aastal hakanud graveerimist õppima. Igatahes tema säilinud klotsil olev pilt, mis kuulub palgelehena 1844. aastaks välja antud kalendriks ja kujutab Tartu esimest aurulaeva *Juliane Klementine*, on tehniliselt korralik töö. Graveerimisega ei tegelnud ta aga kuigi kaua, vaid pöördus maalikunsti juurde ja sai 1847. aastal Peterburi Kunstide Akadeemialt vabakunstniku kutse portreemaali alal. Järgmise aastakümne algul siirdus ta Dresdenisse ning Saksamaale tema jäljed kaovad, nii et isegi kunstniku surma-aasta on jäänud teadmatuks. Vaid üks fakt tõendab, et ka Saksamaal tegeles ta maali kõrval ksülograafiaga: 1871. aastal toimunud Tartu kunstinäitusel eksponeeriti B. G. F. Kally puugravüüris koopiat ühest Dresdeni kunstigaleriis asuvast Guido Reni maalist.

Noorim Tartu ksülograafiatöökoja õpilane oli August Daugell (1830–1899), kes noorukina jõudis õpetust saada üsna lühikest aega, sest F. L. Maydelli ootamatu surma järel 1846. aasta septembris lõpetas töökoda tegutsemise. A. Daugell läks seejärel Peterburi, õppis sealses Kunstide Akadeemias vabakuulajana ning avas enda ksülograafiatöökoja, mille tegevus osutus edukaks. Tema sidemed Eestiga ei katkenud, ta valmistas siinsetele trükistele puugravüüre. Tegu oli väga andeka õpilasega, sest juba 1845. aastal ilmunud „Ma-rahwa Kalender” järgmiseks aastaks sisaldab palgelehel surnuaiastseeni kujutava mitmefiguurilise puugravüüri, mis on 15-aastase ja vaevast aasta ametit õppinud nooruki kohta küllaltki tubli töö. Järgmise aasta kalender on aga meile eriti oluline, kuna väljaande „Ma-rahwa Kalender [...] 1847 Ajastaja päle” juhatab sisse tema puugravüüris piltkujutus allkirjaga *Tonikurg*, mille klotsi säilitatakse Rahvusraamatukogus. Tegu on illustratsiooniga kalendri lisas sisalduva F. Helli pala „Tonikurrest” juurde. Teema oli aktuaalne, sest toonekurge oli meie mail esmakordselt pesitsemas nähtud kolm aastat varem ning seni tundmatu külaline tekitas kartusi, mida kalendritegijad püüdsid hajutada.

Järgnevalt on A. Daugell seotud väljaandega „Ma-rahwa Kassuline Kalender”, mis kujunes üheks silmapaistvamaks kalendrisarjaks, kuna alates teisest aastakäigust

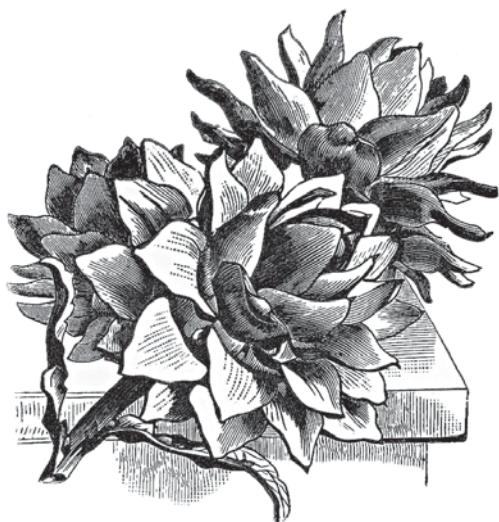

August Daugell. Illustratsioon väljaandele „Ma-rahwa Kalender ehk Täht-ramat 1847
Ajastaja päle ...”. Puugravüür. 1846.

(1846. aastaks) toimetas kalendrilisa pikemat aega F. R. Kreutzwald, mis tagas kõrge taseme. Kalender oli korralikult piltidega kaunistatud, juba esimeses väljaandes (1845. aastaks, toimetaja Nikolai David Hermann Mühlberg) oli neli A. H. Schmid puugravüüri ning ka järgmisel kahel aastal kasutati tema töid. A. Daugelli aeg tuli 1848. aastast ning kestis 1854. aastani (vaheajaga 1852. aastal). Tähtsaimad siis kalendris esmaavaldatud A. Daugelli tööd olid puugravüüris illustratsioonid F. R. Kreutzwaldi jutule „Reinowadder Rebbane”, mis ilmus kolmes kalendris (aastateks 1848, 1849 ja 1851). Kui Võru tohtri kirjanduslike eeskujudena selle väga populaarseks saanud kirjatüki vormimisel on tehtud üheselt kindlaks J. W. Goethe poeem „Reinecke Fuchs” ja Franz Hoffmanni „Geschichte von Reineke Fuchs”, siis küslograafi mallivõtmise määratlemine pole läinud nii lihtsalt. Aleksander Tassa arvas ja betoneeris selle arvamuse 1948. aastal ilmunud raamatusse „Puulõikekunstist”, et need A. Daugelli gravüürid on saksa kunstniku Wilhelm Kaulbachi illustratsioonide jälgendused. Kirjutaja autoriteet põhjustas selle arvamuse ümberkirjutamise õige mitmesse olulisse teadus- ja teatmeteosesse. Ometi pole asi nii, A. Daugelli tegelikuks eeskujuks on A. L. Richter, täpsemalt tema joonistuste järgi tehtud puugravüürid G. O. Marbachi raamatule „Reinecke Fuchs”. Samal, seega 1850. aastal, mil anti välja kalender (1851. aastaks) „Reinuvaderi” viimase osaga, editeeriti raamat ka tervikuna ühes kümne A. Daugelli teostatud puugravüüri. Järgnevalt ilmus sellest teosest mitu ametlikku ja vähemalt kaks salatrükki.

A. Daugelli hilisloomingus on Eestiga seostuv järg, mis kajastub ka raamatukogus leiduvatel klotsidel, kuid seda kirjeldades on vaja alustada kunstniku päritolust. Ta sündis Tartus, kuid oli rahvuselt lätlane, algselt perekonnanimega Daugull. Tema isa asutas Tartusse aiandi, mis jäi perekonna valdusse mitmeks inim-põlvaks. 1893. aastal teostas A. Daugell sellele aiandusettevõttele rikkalikult puugravüüridega varustatud kataloogi pealkirjaga „Johann Daugull’s Kunst- u. Handelsgärtneri in Jurjew (Dorpat)”. Väljaande suurejooneline kaanepilt (mille klots säilinud) näitab gravööri tõelist manuaalset meisterlikkust, mis korvab mõnevõrra kunstilise taotluse puudumist või vähesust. A. Daugelli isiku teeb eesti kunsti ja raamatukultuuri jaoks aga oluliseks eelkõige asjaolu, et temast sai Eduard Magnus Jakobsoni õpetaja.

Pärast F. L. Maydelli surma, töökoja likvideerimist ning endiste õpilaste mujale siirdumist tekkis kohalikus puugravüürikunstis lühiajaline paus. Alates 1854. aastast tõusis aga viieteistkümneks aastaks olulisemaks küslograafiks Hermann Eduard Hartmann (1817–1880), kelle puugravüüre avaldasid nii eesti- kui ka saksakeelsed kalendrid. Kahjuks puuduvad Rahvusraamatukogus näited tema kõige iseloomulikumatest töödest, kuid on paar reproduktiivse kallakuga puugravüüri klotsi.

August Daugell. Illustratsioonid kataloogile „Johann Daugull's Kunst-
u. Handelsgärtnerei in Jurjew (Dorpat)”. Puugravüür. 1893.

EDUARD MAGNUS JAKOBSON JA TEISED

Eduard Magnus Jakobson (1847–1903) sündis Tormas. Tema isa, rahvusliku liikumise tegelane, eesti muusikaelu edendaja Adam Jakobson suri, kui Eduard Magnus oli vaid kümneaastane. Tulevase küslograafi kasvatajaks sai temast ligi seitse aastat vanem vend Carl Robert, kes oli ka tema esimene joonistusõpetaja. Carl Robert, ise osav joonistaja, oli ilmselt ka korralik didaktik, sest Eduard Magnuse mälestustest võib lugeda: „Iseäranis oli mul lust seihendamiseks ja seal sain ma head õpetust oma vennalt, kes ikka kergematest joonistustest raskematele eeskujudele jõudis.” Nendel joonistusõpingutel põhines suurel määral Eduard Magnuse järgnev tegevus kunstnikuna. 1862. aastal siirdus Carl Robert koos vennaga Jamburgi ja sealt kahe aasta möödudes Peterburi, kus Eduard Magnus alustas graveerimisõpinguid August Daugelli küslograafiakojas. Oskuste omandamine edenes suhteliselt kiiresti ja juba 1866. aastal ilmusid tema puugravüürid ajalehes *Eesti Postimees*. 1867. aastal avaldati esimene raamat tema illustatsioonidega, teoseks oli Carl Robert Jakobsoni „Uus Aabitsaraamat, kust viiekümne päävaga lugema ja kirjutama võib õppida”. Viimasest kasvas välja Eduard Magnuse 1880. aastate alguseni kestnud Peterburi-perioodi loomingu üks pealiin – oma venna Carl Roberti eesti haridus- ja kultuuriloos eriti olulist kohta omavate õpikute illustreerimine ja tema teistele raamatutele kaanepiltide graveerimine. C. R. Jakobsoni kooliraamatute ja seega ka E. M. Jakobsoni illustatsioonide osaks sai mõjutada eestlaste hariduskäiku erilisel määral, kuna enamik neist ilmus mitmes kordustrükis, seejuures „Uus Aabitsaraamat” kuuel korral, „Kooli Lugemise raamatu” 1. jagu aga rekordiliselt kuni 1906. aastani viieteistkümnes väljaandes.

Osa neist illustatsioonidest ja peaaegu kõik kaanepildid olid graveeritud teiste kunstnike kavandite järgi või olid eelkäijate (peamiselt saksa romantikute) tööde mugandused, mis ei vähenda nende teedrajavat tähtsust eesti raamatukunstis. Teiseks tähtsamaks liiniks E. M. Jakobsoni töös 1870. aastate teisel poolel oli soome arheoloogi, soome-ugri muististe uurimise algataja Johan Reinhold Aspelini suurteose „Muinaisjäännöksiä Suomen suvun asumus-aloilta” illustatsioonide puusse graveerimine C. Nummelini joonistuste järgi. See oli tõeline hiigeltöö, sest aastail 1874–1880 ilmunud teose neli vihikut sisaldavad 1745 E. M. Jakobsoni puugravüüri. Kui muidu võis kunstniku graveerimistase üsna kõikuv olla, siis J. R. Aspelini raamatu illustatsioonid tutvustavad teda tehniliselt kõrgeklassilise puugravüüri-meistrina.

E. M. Jakobsoni elujoonist mõjustas suuresti liitumine baptistidega (kelle hulka kuulus ka tema õpetaja A. Daugell) 1867. aastal. See ergutas teda kirjutama-mugandama ning seejärel ka ise välja andma usulis-hariduslikke kirjatükke ja luuletusi. Tema sellealastest ulatuslikust tegevusest on nimetamisväärsamad kaks väljaannetesarja: „Laste Söber” (I 1874, II 1877, III 1879, IV 1886) ja „Siioni sõnumetooja leht”

Eduard Magnus Jakobson. Illustratsioon Carl Robert Jakobsoni õpikule „Kooli Lugemise raamat”, 2. jagu. Puugravüür. 1875.

(I 1877, II 1882, III ja IV 1886, V ja VI 1887, VII 1888, VIII 1889), mis kõik on rikkalikult puugravüüridega illustreeritud. Mõlemal puhul oli esimeste jagude väljaandja Heinrich Laakmann Tartus, hiljem E. M. Jakobson ise, alates 1886. aastast oli väljaannete ilmutuskohaks Riia. Sisuks olid vähenõudliku tasemega usulis-halemeelsed palad vaheldumas üldharivate kirjatükkidega, mis siiski ei tähenda, et taolise lugemisvara järele poleks nõudlust olnud. Vastupidi, viimane ületas ootused ning kordustrukid kinnitavad edu, mis numbrilises väljenduses on imponeeriv tänagi. Näiteks „Laste Sõbra” esimese ande tiraaž oli 1000, teisel 1500 ja kolmandal juba 3500 eksemplari ning huvist tiivustatuna andis E. M. Jakobson seejärel esimese ja teise ande koos veel kord välja tiraažiga 3000 eksemplari. Selliseid näiteid saaks tuua veel.

Usuline suundumus ajendas teda Peterburist lahkuma. 1881. aastal läks ta Briti ja Välimaa Piibliselti teenistusse ning tegutses usulise kirjanduse levitajana Sise-Venemaal. 1884. aastal asus E. M. Jakobson Riiga ja rajas seal oma töökoja, mida reklaamis kui „Kunstpildi leikamise koda”. Pärast kunstniku naasmist Eestisse jäi töökoda pidama tema vanem poeg Adolf, samuti ksülograaf, kelle looming kuulub aga täielikult Läti kultuuriruumi. E. M. Jakobsoni aktiivne tegevus ksülograafina häabus 1890. aasta paiku. Tema lahkumisaeg Riist (ja kuuelapselisest perekonnast) pole täpselt teada, oletatavasti toimus see 1896. aastal. Seejärel tegeles ta Eestis (ränd)juttustajana ning suri üsna unustatuna ja kehvas majanduslikus olukorras 1903. aastal Tallinnas.

E. M. Jakobsoni looming on ulatuslik, tema tööde koguarvu on hinnatud erinevalt. Esimesena kunstniku tegevusest kokkuvõtte teinud Aleksander Tassa arvas tema puugravüüride arvuks 2500, praegu saab väita, et see number on ligi kaks korda suurem. Arvestades kordustrukke ning asjaolu, et hulk või isegi enamik kunstniku puugravüüridest on leidnud korduvat kasutamist eri väljaannetes, võib sedastada, et 19. sajandi kolme viimase aastakümne eesti illustratsiooni üldpilti ilmestas kõige enam E. M. Jakobsoni looming. Siiski pärssis tema mitmekülgse tegevuse tippajal edasise tõusu napiks jäänud üldharidus ja pinnapealne kunstitundmine. Tema saavutused nii kunstniku kui ka kirjastajana on eesti kultuuri toonasel taustal tähelepanevad, ometi ei saa jätta tähendamata selle tegevuse teatud diletantlikkust. Kuid ka kõigi puudustega oli ta eeskuju andja, mees, kelle sihiks oli raamatud „... kenaste väljaehitada, et ka tõised raamatu väljaandjad sest märku võtaks”.

Eesti Rahvusraamatukogu puugravüürklotside kollektsioonis on kõige enam just E. M. Jakobsoni töid, kokku 75 numbrit, neist paar küll fragmendina. Põhiliselt on tegemist illustratsioonidega, mille esmailmumine jääb vahemikku 1879–1899. Siiski on üks klots ka varasem, 1867. aastal ilmunud „Uuest Aabitsaraamatust”. Raamatuist on kõige täielikumalt klotsidega kaetud C.R. Jakobsoni kooli lugemisraamat tütarlastele „Helmed” (1880), mille veerandsajast illustratsioonist omab Eesti Rahvusraamatukogu ühteistkümmet klotsi.

Eduard Magnus Jakobson. Illustratsioon väljaandele „Siioni sõnumetooja leht” V.
Puugravüür. 1887.

Kokkuvõttes annavad Rahvusraamatukogus säilitatavad klotsid küllaltki ülevaataliku pildi kunstniku lähenemisest illustraatoritööle, tema eelistustest ja eeskujudest. Viimastest on kõige nähtavamalt esil omaaegne populaarseim saksa illustraator Adrian Ludwig Richter (1803–1884). Tema tööd muutis E. M. Jakobson aga üldmuljelt „eestipärasemaks”, millest käesolevas trükises ka näide toodud. Vaadeldes E. M. Jakobsoni mallivõtmist laiemalt, võib tõdeda A. L. Richteri ja teiste tema tuntud kaasaegsete idüllilisematest, biidermeierlikumatest motiividest lähtumist. Jämedavõitu huumori ja vihjed vägivaldsusele, mida A. L. Richteri illustatsioonides ju mõnevõrra esineb, jättis E.M. Jakobson täielikult kõrvale.

Sajandi lõpus vähenes vajadus puugravüüride kasutamiseks, sest seda asendav fotograafial ja söövitamisel põhinev trükiklišeede valmistamine jõudis Eestisse, täpsemalt Tartusse 1893. aastal. Tarve uute puugravüüride tellimise järele vähenes kiiresti, vanade taastrükkimine kestis aga veel aastaid. Ajastuomaseks näiteks saab tuua Gustav Allo kirjutatud ja 1902. aastal editeeritud teose „Laste Söber eluteel”, mis kaunistatud üheksakümne puugravüüris illustatsiooniga, neist suurem osa üle võetud E.M. Jakobsoni loominguist. Tosin on sellised, mille klotsid kuuluvad Eesti Rahvusraamatukogu kollektiooni.

Sajandivahetuse üheks silmapaistvamaks raamatukunstnikuks tõusis mitmekülgselt andekas Mart Pukits (1874–1961), kelle loominguiline tegevus puugravüüri alal jäi lühikeseks sellest hoolimata, et aastail 1899–1902 täiendas ta enda juba varem omandatud oskusi Leipzigi Graafika ja Raamatukunsti Akadeemias. Ta pühendas end peagi tõlke- ja kirjatööle ning temast sai viljakas ilukirjanduse tõlkija eeskätt läti ja leedu keelest. Kümnendil 1895–1905 eesti taidurlikemaks ksülograafiks tõusnud M. Pukitsa loominguilist palet esitav näide Rahvusraamatukogus puudub, küll aga on klots, mis veenvalt kinnitab tema häid käsitööliske oskusi puugravüüris. See on puht-informatiivse iseloomuga piltkujutuse koopia, mis määratud August Emil Holmgreni raamatule „Harilikumad põllu kahjulikud mardikad ja nende hävitamine” (1901).

M. Pukitsa õpilane ksülograafia alal oli Andres Kuusk (1874–1933), elukutselt proviisor, kes saavutas aga puugravüüris märkimisväärse tehnilise taseme. Tema produktiivseim tegevus sel alal piirdub aastatega 1900–1910 ning asjaarmastaja ksülograafi tähtsamateks töödeks on jäänud reproduktiivsed illustatsioonid Kaarle Olavi Lindequisti „Üleüldisele ajaloole”, mille kahes osas (esimene hakkas ilmuma annetena 1902. aastal, kuid tervikköite tiitliandmetele toetudes antakse tavaliselt ilmunisvahemikuks 1903–1911) on veerandsada A. Kuuse gravüüri. Teisest köitest on pärit need neli illustatsiooni, mille klotsid säilivad Rahvusraamatukogus. A. Kuuse loominguusse kuulusid veel kergekaalulised naljapildid, mida avaldati ajakirjanduses ja mille kohta on näide ühe klotsi näol ajakirja „Naljaleht” (1901) tarvis.

Adrian Ludwig Richter. Illustratsioon Johann Peter Hebeli teosele „Allemannische Gedichte”. Puugravüür. 1851.

Eduard Magnus Jakobson. A. L. Richteri illustratsiooni mugandus. Puugravüür. Umbes 1875.

Sajandivahetusel eesti ajakirjandust puugravüüridega varustanud varalahkunud Peet Mooratsit (1881–1905) meenutab raamatukogu kollekttsioonis vaid ühe „Lastelehes” ilmunud suureformaadilise maalireprodukttsiooni klotsifragment.

Päris erakordne on Karl Friedrich Schnell (hiljem Merilaid) (1882–1948) suuremõõtmelise puugravüüriklotsi olemasolu Rahvusraamatukogus, nimelt seetõttu, et seda kunstipedagoogi ei tunta üldse ksülograafina. Eesti kultuurilukku on K. Schnell-Merilaid jäädvustanud enda nime aastatel 1905–1907 ilmunud poliitiliste pilkelehtede karikatuuridega varustajana (pseudonüümiga Sõnnikuhark) ning tulevaste kunstnike Märt Laarmani ja Arnold Akbergi kunstiõpetajana Rakvere Õpetajate Seminaris. Viimane fakt omandab erilise sisu teades, et mõlemale eesti kunstiklassikule jäi see kokkupuude elus ainsaks süsteemsemaks kunstiõpetuseks. Ometi veenab meieni jõudnud klots (ja loomulikult ka sellest tehtud tõmmis), et niisugusel tasemel reprodukttiivse töö teostamine nõudlikus puugravüüri tehnikas pole võimalik eelneva tööpraktikata, ilma õppimata.

Diletantliku harrastaja näiteks on Anton Suurkask (1873–1965), kes on esindatud paari klotsiga, neist erilisim sirgjoonelise naivismi poolest 1915. aastal valminud autoportree. Tegemist on üle saja raamatu editeerinud ning kümneid teoseid kirjutanud ja illustreerinud (viimastest osa poegade abiga) mehega, kellele kuulub Eesti rekord ühel aastal värsikogude avaldamises – üheksa kogu 1933. aasta jooksul.

Kuigi Rahvusraamatukogu kollekttsioon on juhuslike puugravüüriklotside kogum, peegeldab see ometi seika, et sajandivahetusel ja uue aastasaja algul oli ksülograafial juba päris marginaalne tähendus trükiprodukttsiooni kaunistamisel. Sellele järgnes pea kakskümmend aastat kestnud paus puugravüüris raamatuillustratsioonide teostamisel.

Anton Suurkask. Autoportree. Puugravüür. 1915.

UUS TÕUS

1930. aastad kujunesid murranguliseks eesti estampgraafikas üldse ja ksülograafias eriti. Paljude kunstnike seas, kes sel perioodil hakkasid puugravüüri viljelema, kuulub eriline koht Arkadio Laigole (1901–1944) ja Hando Mugastole (1907–1937).

Noorem mees alustas puugravüüri viljelemist varem, teostades esimesed vabagraafilised lehed selles tehnikas 1929. aastal. Samal ajal katkestas ta ajutiselt õpingud Tartu Kõrgemas Kunstikoolis „Pallas”, kuhu oli astunud 1924. aastal. Kunstikooli pöördus ta paari aasta pärast tagasi, kuid oli siis tegevkunstnikuna juba saavutanud tuntuse ja tunnustuse. Õpingud lõpetas H. Mugasto 1933. aastal, samal aastal ilmusid esimesed tema puugravüüridega kaunistatud raamatud ning sestpeale ta pühenduski eelkõige raamatuillustratsioonile. Avalöögiks selles vallas oli Jüri Parijõe muinasjutukogu „Külaliste leib” illustreerimine ja ainus näide H. Mugasto klotsidest Rahvusraamatukogus ongi sellele teosele loodud kaunistuste tarvis. Klotse on õieti kaks, kuid need on sama illustratsiooni eri värvide trükkimiseks. Kunstnik suri noorelt ja ootamatult 1937. aastal. Seitsme viimase eluaastaga oli ta aga jõudnud luua sedavõrd kõrgetasemelisi kunstitöid, et need on kindlustanud talle klassikupositsiooni eesti kunstis nii vabagraafika, raamatuillustratsiooni kui ka ekliibriseloomingu vallas.

A. Laigo õppis „Pallases” aastail 1922–1927 maalikunsti ja asus pärast õpingute lõpetamist elama Võrru, kuhu jäi kümneks aastaks. H. Mugasto ootamatu surm andis A. Laigole võimaluse taotleda vabanenud õppejõukohta „Pallases” ja Tartusse siirdumine tähendas ühtlasi tema otsustavat astumist raamatuillustraatorite ridadesse. Puugravüüriga oli ta teinud algust mõnevõrra varem, 1933. aastal, pühendudes esialgu peamiselt vabagraafikale. Tema esimene töö raamatugraafikas oli 1936. aastal valminud puugravüüris illustratsioonidetsükkel Peet Vallaku novellile „Epp Pillarpardi Punjaba Potitehas”. Järgnesid Friedebert Tuglase „Väikese Illimari” II osa (I osa oli ilmunud H. Mugasto illustreerituna) ja Ernst Enno „Valitud värsid” (mõlemad 1937), nooremate luuletajate koguteos „Arbujad” (1938) jm. Olulisem kahest väikesemõõtmelisest puugravüüriklotsist Rahvusraamatukogu varamus on graveeritud 1938. aastal ning võrdlemisi vähetuntud, kuna on tehtud bibliofiilsele väljaandele, mille tiraaž oli ainult 75 eksemplari. See oli raamatuke kunstnikust endast, kirjutanud ja kirjastanud tema sõber Märt Laarman. Pealkirja „Arkadio Laigo” all ilmus tegelikult taastrükk M. Laarmani artiklist, mis oli trükivalgust näinud 1934. aasta jaanuaris ajalehe *Päevaleht* lisas *Kunst ja Kirjandus*. Arkadio Laigo edukas tegelemine ksülograafiaga sai kesta vaid kümme aastat, 1943. aastal ta vangistati Saksa võimude poolt ning hukati 1944. aasta augustis.

Puugravüüris raamatuillustratsiooni kõrgaja meistritest on klotsinäited veel Eduard Järvelt (1899–1941), kes oli saanud kunstialase ettevalmistuse Petrogradis

Eduard Järv. Illustratsioon Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjutule „Põhjakonn”.
Puugravüür. 1941

Kunstide Edendamise Seltsi Kunstikoolis ja Kunstiakadeemias, hakkas 1921. aastal kodumaale naastes tegelema raamatukunsti ja tõsiselt arvestatavaks illustraatoriks, jäädes enam kui aastakümneks kasutama joonistustehnikat. Otsustav ja väga viljakaks osutunud üleminek puugravüürile toimus 1935. aastast, mil hakkasid ridamisi ilmuma Karl August Hindrey, August Mälgu, Enn Kippeli jt. ajalooainelised romaanid ning mitmed muinasjuturaamatud tema loodud meisterlike puugravüüridega. Rahvusraamatukogus on klotsid tema viimaste seas valminud illustatsioonidest muinasjutuvalimikule „1001 ööd“ (1939) ja F. R. Kreutzwaldi muinasjutule „Põhjakkonn“ (1941). Viimati nimetatud teos ilmus juba pärast juunipööret, uue kirjastuse „Pedagoogiline Kirjandus“ editeeritud „Põimusarjas“, mis mõeldud kooliealiste lugemisvaraks. Samasse sarja kuulus Friedebert Tuglase novelli „Hingemaa“ uuustrükk (1941), millele telliti puugravüüri illustatsioonid Paul Liivakult (1900–1942) ja millest on säilinud üks klots. Selle aastail 1915–1918 Tallinna Kunsttööstuskoolis ja lühiajaliselt 1919–1921 „Pallases“ õppinud kunstniku loomingus on puugravüür olulisel kohal, kuid peamiselt viljeles ta vabagraafikat.

1930. aastate puugravüüriklotside seas on säilinud ka marginaalsemaid näiteid toonasest ksülograafiast, mis ei tähenda sugugi seda, et nende autoreil poleks auväärset kohta eesti graafikakunstis. Nii Richard Kaljolt (1914–1978) kui ka Ott Kangilaskilt (1911–1975) on mitu klotsi, kuid nende kunstnike loomingulise tegevuse kõrgajad seisid alles ees. R. Kaljost sai puugravüüri tippmeister eesti graafikas 1950.–1970. aastatel, raamatukogus säilinud vinjetiklotsid 1940. aastast viitavad küll andekusele, kuid mitte veel küpsusele. O. Kangilaski jaoks jäi aga ksülograafia kõrvaliseks alaks, tema kõrglooming on teostatud sügavtrükitehnikais. Siiski on Rahvusraamatukogus olevad näited tema puugravüürist küllaltki huvitavad just erilisuses – 1940. aastal valminud autoportreealise ekliibri näoosa on modelleeritud puugravüüris harva kasutatavas punkttehnikas. Paari klotsiga on esindatud veel Ants Puks (1918–?), 1938. aastal Riigi Kunsttööstuskooli graafika erialal lõpetanu, ning Salome Trei (1905–1995), kelle samas kooli õppimise ajast pärit „Poolakt“ (1933) erineb töötluse järsu kontrastsuse poolest tema järgneva loomingu peenekoelisest nüansseeritusest. Kokkuvõttes saab öelda, et eesti 1930. aastate puugravüüri tõusulaine näited säilinud klotside näol, mida pole arvuliselt küll palju, esindavad seda kunstinähtust enamiku põhiautorite loomingut haarates ning ilmekalt.

Jüri Hain

SUMMARY

The National Library of Estonia, the origin of which goes back to 1918, has about 3,5 million items in its collections. In addition to books the collections of the Library contain a wide variety of other cultural riches, including a collection of wood engraving blocks. The technique developed by Thomas Bewick in the last quarter of the 18th century came into use in Estonia in 1835 when Friedrich Ludwig von Maydell (1795–1846) founded in Tartu the first xylograph workshop in the entire Russian Empire. Four of the wood engraving blocks produced there have survived and they were designed to decorate the calendars issued between 1842–1846. Two of them were engraved by Aleksander Otto Gern (1815–1885) after a drawing by F. L. Maydell; the other authors are Bogdan Gottlieb Friedrich Kally (1824–?) and August Daugell (1830–1899). The latter continued his activities in Petersburg and his apprentice there was Eduard Magnus Jakobson (1847–1903). In addition, A. Daugell is represented in the Library by a collection of blocks which were engraved for the catalogue of his family's gardening shop in Tartu in 1893. From the late 1860s, for the three decades E. M. Jakobson became the most prolific Estonian illustrator. Stylistically his works are associated with German book decoration of the mid 19th century, a corresponding example can be found in the reproductions of this publication, to make a comparison with A. L. Richter's work.

The end of the 19th century marked a decline in wood engravings art, a new resurgence at a more sophisticated artistic level arrived a couple of decades later. This period is represented by wood engraving blocks by Arkadio Laigo (1901–1944), Hando Mugasto (1907–1937), Eduard Järv (1899–1941), and others.

This exhibition of wood engraving blocks gives us an overview of the illustrations of Estonian-language publications from 1840–1940 for the production of which wood engraving technique was used.

Arkadio Laigo. Autoportreeline vinjett Märt Laarmani bibliofiilsele väljaandele „Arkadio Laigo”. Puugravüür. 1938.